

Benkő Samu: Őrszavak

„Olvasók és irodalomtudósok egyöntetű örömmel fogadták Kemény Zsigmond napfényre került naplóját” — kezdte Benkő Samu 1966-ban a *Napló* kiadását bevezető (monográfiának beillő) tanulmányát; s íme majd két évtized múltán az ő szépen sorakozó köteteiről és kiadásairól mondhatjuk el ugyanezt: olvasók és tudósok egyformán örömmel fogadják megjelenésüket. Mert Benkő Samu azokhoz a nagyon ritka történészekhez tartozik, akik egyszerre tudják közvetíteni az olvasás örömét s a tudás hasznát. Méghozzá írni tudás és tudós precizitás önmagában is ritka ötvözetét a biztos kéz erejével is tetézi: az irdatlan anyagból — mikor nem irdatlan a történész anyaga bármily apróság esetében is? — mindig csalhatatlan biztonsággal választja és emeli ki a fontosat, a mondandó lényegét, a döntőt. Írásai a tömörítés remekei; néhány oldalban korokon és kultúrákon hullámozó hatásokat és eszméket tud megvilágosítani, s képes néhány sorban embereket s magatartásformákat vázolni. S mindehhez per sze — hisz másként miképpen is sikerülhetne a vállalkozása — mestere a szónak, a szép magyar beszédnek. Érthető, nagyon is érthető és jogos lenne, hogy valaki, aki így reátalált saját hangjára és módszerére, mindig ugyanazt a nótát fújná. De Benkő Samu — és ez tán műveiben a legmegkapóbb — mindig tárgyához illően tudja megválasztani eszközeit, variálni eljárását. Legyen a téma fenséges, mint Széchenyi közjót szolgáló buzgalma, vagy a *farce* határát súroló, mint Kótsi Patkó János megveretése; legyen a tárgy a gondolkodás csúcsein szikrázó, mint Bolyai János papírra vetett vallomása, vagy földbe gyökeredző, mint murekországi barangolásaiban: Benkő Samu mindig csalhatatlan biztonsággal találja meg az éppen oda illő hangot és az egyedül alkalmas módszert. Így bomlik ki írásaiban egyetlen jellegzetes észjárás sokféle változata, így teremti meg a forrásai megszólaltatására és interpretálására legalkalmasabb kereteket, még ha történetesen élő szó is a forrás, mint Kós Károllyal folytatott beszélgetéseikben. És minden írásán ott ragyog az a jóféle közéleti hevület, amiről oly nehezen szokik le a 45 után indultak fényes — bár mihamar tévesnek bizonyuló — reményekkel indult nemzedéke.

Mi hát Benkő Samu? Publicista? Riporter? Tudós történész? Esszéíró? Mindez, s még valami. Valami, aminek lenni eddig is gyanítottuk, ám ez a könyv most explicite, a vállalás határozottságával mutat reá, már magával a (szokott benkői leleménnyel talált) címével is, s az „előszó helyett” írt rövid szótörténeti meditációval: „Odon kéziratok és régi könyvek kutatói — olvashatjuk ebből a meditációból a borítólapra is kiemelten — őrszónak, latinul *custos*nak nevezik azt a szöveggel telt lap aljára, külön sorba írt legutolsó szót vagy szó-

tagot, amelyet a következő lap első szavaként (szótagjaként) a betűvető újra leírt, illetőleg a nyomdász ismét lenyomtatott. Az olvasás folyamatosságát könnyítették meg vele, de lapszámozás hiányában a lapok sorrendjének a vigyázását is reá bízták.”

Ez az olvasás folyamatosságát segítő őrszótulajdonság ötvözi egygé a kötet tanulmányait, nem egyszerűen a kronológia. A Bethlen Gábor politikáját elemző tanulmánytól Mikó Imre emlékezéseit, *A csendes Petőfi utca*-t bemutató könyvismertetésig ez a lapokat egymáshoz rendelő igyekezet teremt folyamatosságot, amiből borúkon és derűkön át szelíd, ám félreismerhetetlen fényel sugárzik a *genius loci*, a lakott terület szelleme. Ezt a megtörhetetlen folyamatosságot teremtetten meg Benkő Bethlen Gáborra emberséges politikájával, ezt hasznosította — nagy örökség hű sáfaraként — I. Rákóczi György, bajok s bánatok közepette ebbe kapaszkodhattak egyszerű emberek s olyan nagy szellemek, mint Köteles Sámuel és Bolyai Farkas. S a Bolyai János zaklatott sorait évtizedek óta betűző Benkő Samu hogyan is ne ismerne rá a világraszóló lángelme gondolataiban erre a folyamatosságra, melyet János tanárai: atyja és Köteles Sámuel őrszavak természetességével közvetítettek a fogékony gyermeknek. A *genius loci* éppen ebből a megszakíthatatlan folytonosságból nő ki, ez a folyamatosság őrzi a lakott hely szellemét válságokon és veszedelmeken keresztül, a közösséget s az egyént sújtó csapások ellenére. A Bolyai-kutatás nem fogja nélkülözhetni azokat az adatokat, amiket Benkő Bolyai János Köteles-inspirációiról föltárt, s az egész magyar historiográfia számára alapvetőek Benkő Samu fejtegetései az újsztoicizmus erdélyi állomásairól és terjedéséről. De túl ezeken a nyilvánvaló szakmai hasznokon és követelményeken — hiszen láttuk már, hogy Benkő Samu nem egyszerűen történész — kifejeződik ezekben a tanulmányokban még valami, amit nem lehet ilyen könnyen szavakban megfogalmazni. „Ne áltassuk magunkat — írja *A csendes Petőfi utca* ismertetését összegezve — azzal, hogy a háború nyomán nem keletkezett törés Mikó Imre életében és művében. Erkölcsi emelkedettségét éppen az bizonyítja, hogy túlélte a törést, állta a sarat mint ember, és megtalálta az alkotó munkának azt a területét, amely alkatának, tehetségének és elkötelezettségének leginkább megfelelt.” Nohát ez a „ne áltassuk magunkat” és az „állta a sarat” sugárzik ezekből az írásokból, az a szellem és magatartás, írjuk csak le: az az erkölcsi emelkedettség, ami Zrínyi óta, de tán már a Halotti Beszéd óta Illyésig és Sütő Andrásig a magyar irodalom legfontosabb inspirálóihoz és jellegzetességeihez tartozik. De haladjunk szép sorjában, a recenzio szabályai szerint.

Tehát az erdélyi újsztoicizmus. Benkő Samu kutatásai erről bizony édeskeveset tudtunk. Az újkorelő eszmetörténete iránt megélenkült érdeklődés Nyugat-Európában persze régebben felhívta már a figyelmet — egyebek közt — sztoikus témák újraeledésére; de ott — Popkin s már Pintard klasszikus könyve óta — inkább a szkeptikus tendenciákra esett a hangsúly, a „ne áltassuk magunkat” ismeretelméleti következményeire. A mi tájainkon ellenben kezdetektől legalább ekkora súllyal esett latba a „ne áltassuk magunkat” erkölcsi követelmény gyanánt; az önmegismerés igénye itt sokkal inkább a kollektív megmaradás elemi követelményeként jelentkezett, s nem ismeretelméleti elv gyanánt. A kételkedés itt nem annyira a gondolkozás kritériuma, mint inkább az életben maradásé. Bethlen Gábor — még saját híveivel szemben is megőrzött — kételkedésében és józan erdélyi machiavellizmusában Benkő jó szemmel látja meg az egykorú világhatalmi konstelláció kihívására korabeli észjárással megfogalmazott aktuális helyi választ kegyetlen és esztelen nagyhatalmi törekvések üt-

központjában az ő Bethlen Gábora percig se áltatja magát s országát se törökkel, se némettel, se a saját erejével. Fölismeri a megalkuvás parancsát, és e szerint cselekszik. De a kényszerhelyzettel föltétlenül és okosan számolva se fedkezik meg soha, hogy a kompromisszum mindig csupán eszköz lehet a megmaradás szolgálatában: „alkalmazkodás, önfeladás nélkül”. „Uralkodása idején végig illúziómentesen tartott ki törökbarát politikája mellett. Ébersége viszont sohasem lankadt. Látta, hogy a török állandóan csak terjeszkedni akar; neki tehát úgy kellett politizálnia, hogy fékezze ezt a mohóságot. Sokszor érezte, nem egyszer papírra is vetette, hogy egyenesen kétségbeejtő »a fényes portának hozgánk kedvetlenül való magokviselése«. Bethlen azonban — nagy előnyére — ismeri »az töröknek akadályos és practicás szokásait«, és levelei bizonyossága szerint mindent megtesz, hogy diplomatái ebből az ismeret- és tapasztalatanyagból minél többet hasznosítsanak... Azt is látja, hogy a török egy cseppet sem szemérmes, és leplezetlenül tör célja felé. No de ő éppen a töröktől tanult politikai gyakorlatot — és ismereteit maga s hazája javára fordítja.” Alkalmazkodás, önfeladás nélkül: ez az *állhatatosság* (*constantia*: az európai válsághelyzetet tükröző újsztoicizmus egyik alapszava ez) az életrevaló kompromisszum elengedhetetlen követelménye. E nélkül az állhatatosság nélkül a kompromisszum nem alkalmazkodás, hanem önmagát feladás, halál, öngyilkosság. A hatalmi realitások előtt föltétlenül fejet hajtó fejedelem gazdaság- és művelődéspolitikában, vallási és ideológiai téren tökéletes függetlenséget szerzett kicsi országának. Elsősorban ennek köszönhette páratlan nemzetközi tekintélyét. Sokszor emlegetett toleranciája pedig e nélkül egyszerűen elképzelhetetlen lett volna, másrészt viszont emberséges bánásmódra alapuló fejedelmi gyakorlata nélkülözhetetlen volt a függetlenség kivívásához, az önfeladás nélküli alkalmazkodáshoz. „Időről időre jól szemügyre vette a maga cselekvési körének határait és a politikai-társadalmi viszonyok adta mozgási lehetőségeket, s minden esetben a maximumot csikarta ki az időtől. Kockázatot viszont csak úgy vállalt (mert vállalt!), hogy azzal ne veszélyeztesse végcélját — az önálló államiaságot —, melynek eléréséhez önérdéket és közhasznot páratlan leleménnyel egyeztetett.”

De ha mérték is lett — s joggal — Bethlen, ezt a mértéket — figyelmeztet rá Benkő — sohasem szabad tértől s időtől függetlenül alkalmazni a történeisznek. Kivált nem a nagy fejedelem közvetlen utóda, I. Rákóczi György esetében, akire közelről borul hatalmas árnyéka. Benkő Rákóczi-tanulmányában megmutatja a gazdasági lehetőségek ügyes hasznosítója mellett a bethleni béke állhatatos örét is, s a buzgó (olykor türelmetlen) kálvinistában a hívőt, akinek orthodoxyáját a könyvek és a műveltség őszinte becsülete enyhítette. Őrá se maradhatott hatás nélkül az újsztoicizmus, amellyel a könyvek és a műveltség, általában a közművelődés ügye Erdélyben elválaszthatatlanul összefonódott.

Benkő Samu nem áll meg ennél az önmagában is alapvető fölismerésnél; pontosan követi a szálakat, amelyekkel s amelyeken keresztül ez az összefonódás végbement. Az újsztoicizmus-tanulmány (eredetileg a Marcus Aurelius *Elmélkedéseiből* válogató TÉKA-kötet bevezetőjeként jelent meg 1983-ban) hézagpótló művelődéstörténeti jelentősége éppen ezeknek az összefonódásoknak a kibontása; azt mutatja meg mintaszerű filológusi és irodalomtörténeti műgonddal benne Benkő Samu, hogy miként járta át a sztoikus erkölcsbölcseleti örökség azt az egész „szellemi televényt”, ahonnét az erdélyi magyar művelődés olyan csúcsteljesítményei, mint Bolyai János és Kemény Zsigmond életműve kibontakozhattak. A XVI. század végétől kezdődően az ő korukig feszül a tanulmány érzékeny íve, híven követve a sztoikus eszmék terjedését, viszontagságait

és megmagyarosodását. Már a Bethlen- és a Rákóczi-tanulmány felvillantotta a nagy hivatalos egyházak — katolicizmus és kálvinizmus — találkozását és konfrontációját a sztoicizmus eszméivel; az újsztoicizmus-tanulmány elmélyíti és folytatja ezeket az elemzéseket. Fölismeri és hangsúlyozza a sztoicizmus hatását Apáczai Csere János és nemzedékére: „Apáczainál a sztoa több mint olvasmányélmény és több mint erkölcsös életre vezérlő kalauz; a helyzetben hasonlítja és ama gyakorlati célzatú filozófia alkotóelemévé teszi, amely »egymás közötti igazságosságra, mértékletességre és bátor helytállásra neveli az embereket« egy olyan társadalomban, mely igazságtalansággal, mértéktelenséggel és *állhatatlansággal* van tele. Apáczainál a sztoikus etika tanítása közüggé válik, társadalmilag hasznos cselekvésre serkent.”

A sztoikus tanokat Apáczai és követői jórészt Descartes filozófiáján és a puritánus kézikönyvek tanításain átiszűrve fogadták be, s ez egyúttal a befogadott eszmék kritikájára is ösztönözte őket. Az elfogadás és a bírálat határozza meg tehát a XVII. és a XVIII. századi erdélyi újsztoikus eszmehullámzást, és pedig két mederben, másként a katolikus és másként a kálvinista szerzők műveiben. A gazdag részletek itt nem ismertethetők, de még e rövid recenzióban se mehetünk el szó nélkül a „sztoát megtartva meghaladó” Köteles Sámuel tanainak elemzése mellett. Benkő ugyanis gondosan összevetve Köteles tanait Wolfféval nemcsak az erdélyi filozófus eredetiségét mutatja meg, hanem nevelői nagyságát is, gyakorlati pedagógiáját, amely Bolyai János és Kemény Zsigmond filozófiai műveltségét megalapozta. Bolyai János persze már apja mellett megismerkedhetett a sztoa etikájával, hiszen „Bolyai Farkas maga is igyekezett sztoikus filozófus módján élni”. A fiú azonban „messze túltett apján mind a sztoikus filozófia tanításainak elsajátításában, mind pedig az ennek megfelelő életmód kialakításában”, s ebben igen nagy szerep jutott Kötelesnek, akitől János egyszerre tanulta meg a sztoa elfogadását és kritikáját. „A kézirati hagyatékbán — írja ezt az irdatlan betűtömeget mindenkinél jobban ismerő Benkő — a legtöbbször emlegetett filozófusnév a Kötelesé.” A Köteles közvetítette erdélyi kálvinista sztoicizmusból kiindulva emelkedett Bolyai János fel-tétel nélküli igazságszeretete — külön fontos esszé szól róla a kötetben — a gondolkodás tiszta magosaiba. „Bolyai János romantikus ihletettségu, tettekre sarkalló becsvágya és a mostoha viszonyokon felülemelkedő, belső zaklatottságát megfegyvelmező sztoikus életbölcssége úgy ötvöződött egybe, hogy az igazság keresése, belső lelki szabadsága kivívása olyan örömforrás lett, melyért érdemesnek találta elviselni az életet a legnehezebb körülmények között. Megőrizte hitét az emberi jövőben.” S élete egyetlen értelmének tudta dolgozni érte. A sztoikus indíttatástól, az erdélyi kálvinista kollégiumok filozófiájától — ezt mutatja meg a Bolyai János etikájáról szóló írás — eljutott a kor progresszív-radikális eszmélkedésének élvonalába; tökéletes magányban, de a szellem fejlődését tekintve logikusan és töretlenül, együtt lépve a korabeli európai gondolkozással.

Köteles másik nagy tanítványáról, Kemény Zsigmondról régebben is számon tartotta már a történetírás, hogy mély nyomot hagyott erkölcsi nézeteiben és életművében a stoa; részint éppen ebből következő „fatalizmusával” vélték magyarázhatónak 49 utáni magatartását. Benkő Samu azonban másképpen látja a történelem nyomása alatt meghajló, a történelemből tanulni igyekvő Keményt: „A történelmi viszonyok kérlelhetetlenül tényszerűek, szembehelyezkedni velük nem lehet, de kiszámítható tendenciájuk fő iránya, és így mód kínálkozik a velük való kiegyezésre. Sztoikus erő kell hozzá, hogy a belátás le-

győzze az ábrándos ködképeket. De Kemény arra is figyelmeztet, hogy a történelmi helyzet kikényszerítette kompromisszumban meg lehet és meg kell őrizni azokat az egyéni és közösségi értékeket, melyek értelmet adnak az életnek. Az »elbizakodottság maszlagával« szemben a történelem szorításában a megmenthetőre kell koncentrálni minden erőt.»

Tökéletesen egyet érthetne ezzel Széchenyi is, ahogyan a Benkő-válogatta (rövidségében is teljes) TÉKA-kötetből lép elénk. Ehhez a válogatáshoz írt bevezetése is bekerült a jelen kötetbe, „Széchenyi István közjóra való törekedései” cím alatt. Benkő-tanulmányoknál ritkaságképpen személyes vallomással kezdődik az írás, azt az élményét meséli el a szerző, amikor a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában Széchenyi iratai közt kutatva, hirtelen Bolyai János kezevonását vélte felfedezni. Az írás persze Széchenyié volt; de a döbbenetes hasonlóság ürügyén Benkő pasztikusán vetíti elénk a két nagy gondolkodó alapvető párhuzamosságait és különbségeit. „Nem voltak ők — írja a felsorolás után — a történelmi fejlődésnek vagy akár a magyar gondolkodástörténetnek szíami ikrei, markáns személyiségüket összetéveszthetetlen egyéni sajátosságok jellemezték, de a kor teremtette helyzet mélységes átélése, a lángelmékre jellemző életintenzitás, a teremtő munkába való teljes belefeledkezés mind-mind azt sugallja, hogy egyazon kohó izzásából került a nemes anyag történelmi személyiségük öntőformájába.” A kérlelhetetlen önismeret Széchenyit is az életrevaló kompromisszumok hívévé neveli, az alkalmazkodásévá, mely alapvető kritériumként tartalmazza önmagunk föl nem adását. Ez azonban nem csupán a kölcsönösséget követeli meg, hanem ezen túl teljes és minden irányú méltányosságot is. „Akadémiai beszédében, a *Hunnia, A Kelet népe* című könyvében és számtalan cikkében száll szembe azokkal, akik a magyarosítás gondolatával foglalkoznak. A magyar nyelv erőszakos terjesztését, az anyanyelv jogainak megsabdálását erkölcsileg ítéli el, s természeti törvényként hirdeti, hogy »másnak soha olyat ne tégy, mit tőle nem fogadnál örömet«. De az erkölcsi ítélkezésem túl, balgaságnak, politikai vakságnak tartja arról képzelve, hogy népek anyanyelvüket megtagadják, nemzeti mivoltukból kivetkőznek.” Néhány oldallal tovább lapozva, Bolyai János érvelésében bukkanhatunk azonos nézetekre. Ő ugyanilyen „megrovólag szól arról, aki »nemzeti gögből« vagy »ábrándos buzgóságból« csupán a fajtabélit nézi embernek, bűne láttán szemet huny, a más nemzetbelit viszont annál szigorúbban ítéli meg. »Röviden: minden nemzeti megkülönböztetés egyébiránt semmit sem ér, s fölösleges: csupán az jó kérdés alá, a körülötte lévőkre nézve: *ki mit tud*, s tud-e beszélni vagy bár érteni valamely iratot vagy nem; s ha igen: mily jellemű, indulatú ember?»” S ahogyan Széchenyi már a húszas években „túllát a magyar nemesi szabadság szűk világán”, ugyanúgy vallja Bolyai János, hogy „csak ostoba fő, vakság vagy az orrig-látás és cudar, rüdeg, hitvány, gyáva, rosszul-értett politika kapaszkodhatik még tovább is a *nemesi* jogok hiábavaló oltalmazásán.«” S milyen egyformán, mennyire azonos szenvedéllyel ítélnek el mindenféle erőszakot, s nem csupán mint aljasságot, hanem ostoba esztelenség gyanánt is! „Például — így Széchenyi — ha százezer titkos rendőrszolgát fizetnek, fejenként száz forinttal, ez tízmillió forintra rúg — a magyar adó kétszeresére. — Azonban nincsenek összeesküvések, pártütések etc. Ezek az emberek mit jelentgessenek? Attól félnek, ha többé már semmiről sem számolhatnak be, szélnek eresztik őket. Így tehát a képzeletükhöz folyamodnak — a ferdítéshez: innen ezek a bitortlott és ezek a befeketített hírnevek.«” S ugyanígy ítéli el az erőszak legostobább, leggyalázatosabb formáját Bolyai: „A háborút az teszi félelmetesen

irracionálissá, hogy benne olyan emberek kerülnek szembe, akiknek különben semmi elszámolnivalójuk nincs egymással. Ezért kell kiiktatni a háborút az emberiség életéből... Abban az esetben pedig, ha valamely hatalmasság — ország vagy nemzet — nem figyelmeztet a józan értelemre, »a békét meg-bontja, s harciasan meg-támadólag merészlik föl-lépni... annak azonnal az egész Emb[eriség] vagy annak elég[endő] része legyen Birája.« Naivitás? Ellenkezőleg! Gondolataik nagyságát éppen ma is változatlanul érvényes aktualitásuk mutatja.

De Benkő Samut nem csak a gondolkozás és a tett csúcspontjai érdeklik. A stílus — tanította Fülep — nem annyira a nagy alkotásokon, sokkal inkább a kicsi falusi templomokon s a közönséges épületeken s tárgyakon mérhető le. Hasonlóképpen a művelődéstörténetben sem lehet soha megelégedni a csúcspont vizsgálatával; tudja jól Benkő, hogy egy kor vagy eszme megértéséhez meg kell próbálni megismerni a mindennapok s az egyszerű emberek világát. A jelen kötetben is nagy szerep jut a mindennapok művelődéstörténetének, hiszen csak ezekkel a hétköznapiakba vezető mélyfúrásokkal hozható fölszínre végül is az élet egészét meghatározó történelem. „Az élet tényeit pontos időrendbe foglaló életírásából — írja Benkő Lengyel István kolozsvári tanárról — a századforduló (1800) átlag értelmiségije lép elé, aki kora hétköznapijainak szürkeségében éppen a reá mért feladatok tisztaságával bizonyítja azt, hogy körükben már akkortájt az *átlagos* az intellektuálisan és erkölcsileg *átlagosan színvonalas*at jelentette.” S Lengyel István példáján ez az átlag akár kvantitatíven is jellemezhető: „A vidéki gyermekeknek abból az *ezres* nagyságrendű csoportjából indult életútjára, akik kicsi falusi iskolában ismerkedtek meg a betűvetéssel, innen léptek az erdélyi kollégiumokban *százával* nevelkedő diákok sorába, hogy aztán a külföldi híres egyetemeket *tízeseivel* látogató erdélyi peregrinusok körében tetőzzön intellektuális felkészülésük.” Ez a szívós és tisztességgel végzett értelmiségi munka volt a honi művelődés alapja. Benkőt nem kápráztatják el divatos „mag-periféria”-elméletek, nem csábítja elmaradáscentrikus historiográfiánk. Tudja jól, hogy az intellektuális teljesítmény csak a maga körében mérhető, s a mi tájainkon elsősorban önismeret s helytállás minősítik. Épp ebből a szempontból fontos azonban látni a visszahúzó erőket is, a közművelődést szorító társadalmi, gazdasági és ideológiai korlátokat. A jelen kötetben két alapos esettanulmány demonstrálja ezeket; az egyik Nagy György teológiai professzor meghurcoltatását beszéli el báró Bánffy Borbálával kötött házassága miatt, a másik a kolozsvári színigazgató, Kótsi Patkó János megveretésének hites történetét. Mindkettő valóságos szépirodalmi remekmű, pompás novella. S a novellákat, akár a verseket, elolvasni és élvezni kell, nem elemezni. Benkő maga is így jár el különben: elmeséli a történeteket, s nem igyekszik valamiféle tanulságot levonni belőlük; hozzátartozik ez történetírói művészetéhez. A mese, tanította bölcsen Babits, jobb tanulság nélkül. Hisz ő maga a tanulság.

Benkő Samu egész történetírása is éppen így, önmagában és önmaga által válik tanulságossá, olykor egyenesen égetően aktuálissá, mint például a jelen kötetben a verés és verekedés történetét nyomozó tanulmány. Fejtegetéseit nyelvészeti és kulturális antropológiai megalapozással kezdi Benkő, s azután áttekinti a verés és megveretés szabályozására a társadalommá szerveződés során létrejött formákat. „A kialakuló jogrend már a kezdet kezdetén szembe száll az önbíráskodással, és maga lép fel konfliktusmegoldó igénnyel. Az viszont már az állam és a néptömegek osztályalapokon nyugvó ellentétességéből szár-

mazik, hogy az állami jogrend mellett kialakulnak és tartósan élnek a különböző szubkultúrák jogi rendjei, melyek maguk vállalkoznak a belső konfliktusok igazságos rendezésére. A verés, verekedés jogi szabályozása annak a meghatározásával kezdődik, hogy ki kit verhet meg.” Az emberiség története gazdagon kínál példákat a tételre, van miből idézzon Benkő Samu, Hammurabi törvényeitől Illyés *Puszták népéig*. Külön foglalkozik az asszonyok s a gyermekek verésével, mint akik kiváltképpen sűrűn kényszerültek elszenvedni hatalmaskodók haragjának ezt a galád formáját. Nem áltatja magát azzal, hogy a hatalom agresszivitását sikerült végre korlátok közé szorítani: „századunk nem kevés szegylene közé sorolhatjuk azt is, hogy meghonosította a politikai indítékú verést”. Dokumentálja a fájdalomkőzés és a megszégyenítés szerepét a verésbüntetésben, s Foucaulthoz méltó leleménnyel elemzi a verekedés ritualizálódásával keletkező, illetve járó viselkedésformákat, mint amilyen a párbaj vagy a sport. „Úgy látszik, az a tény, hogy a sportban az ellenfelel való felülkerekedést az ő megverésének nevezzük, és hogy azt mondjuk: a legyőzött vereséget szenvedett — nem pusztá metafora. A sport, mint megjámborodott verekedés természetéből következően soha nem vetkőzheti le agonális jellegét, erkölcsi mértéke viszont csak az lehet, hogy a játékosság, mint értelmessé vált élettani funkció a díj megszerzésében határt szab az agresszivitásnak.”

Benkő nem áltatja magát, nem idealizál. Látja jól az emberi természet gyöngéit, de látja korrigálásuk — szintén az emberi természetben adott — lehetőségét is. Így például az ember természetéből kiirthatatlan a félelem, de hasznunkra is fordítható, hisz épp ezáltal nevelődünk a veszélyek felismerésére és elkerülésére. „A veszélyek közt félelem nélkül hamar elpusztulnánk, hiszen életünket sokszor éppen a veszélytől való félelem menti meg, a baj ott kezdődik, amikor a félő emberből megfélemlített lesz. A félelemmentes élet mint jogos humán igény éppen ezért csak azt jelenti, hogy az embert felkészítjük a természetadta veszélyek elkerülésére és az ember teremtette veszélyhelyzeteket morális ítélkezés alá helyezzük. Egyebet nem tehetünk, mert nembeli sajátosságunk a veszélyes helyzetek teremtése.” A hang ismerős: a *constantia*, az illúzióktól mentes állhatatosság hangja ez, ahogyan Bolyai János is írt az ésszel megszelídíthető második emberi természetről. Benkő Samu historiográfiája, eligazító őrszóként, maga is beépül az erdélyi újsztoicizmus nagy tradíciójába, melynek föltárásáért senki nála többet nem tett.

Külön meg kell dicsérni (nem lehet *eléggé*) a Kriterion Könyvkiadót, hogy a szűk esztendők ellenére ilyen példás minőségben s gyorsasággal hozta napvilágra a könyvet. (*Kriterion*.)

VEKERDI LÁSZLÓ